



**You have downloaded a document from  
RE-BUS  
repository of the University of Silesia in Katowice**

**Title:** Przestrzenne zróżnicowanie dochodów własnych w budżetach gmin województwa śląskiego

**Author:** Edward Duś

**Citation style:** Duś Edward. (2010). Przestrzenne zróżnicowanie dochodów własnych w budżetach gmin województwa śląskiego. "Acta Geographica Silesiana" ([T.] 7 (2010), s. 17-22).



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersYTET ŚLĄSKI  
W KATOWICACH



Biblioteka  
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki  
i Szkolnictwa Wyższego

Edward Duś

Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec

## PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE DOCHODÓW WŁASNYCH W BUDŻETACH GMIN WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Дуś Э. **Пространственная дифференциация собственных доходов гмин Силезского воеводства.** В статье представлена характеристика собственных доходов, которые в основном определяют экономический потенциал гмин. Удельный вес собственных доходов отличается большим пространственным разнообразием и колеблется от 19% до 80% бюджетных доходов (рис. 1). Более высокая степень дифференциации доходов отмечается в границах от 398 zł. до 3070 zł. на одного жителя гмины (рис. 2). Отмеченные различия зависят прежде всего от типа самоуправляемой единицы – наименьшие показатели характерны обычно для сельских гмин, а наиболее высокие – для городских гмин на правах уездов (табл. 1). Пространственные различия в различных типах гмин являются следствием воздействия природных условий географической среды, экономико-географического положения и динамики социально-экономических процессов, которые создают комплекс локальных условий развития.

Duś E. **Spatial diversity of self-incomes in commune's budgets of Silesian Voivodeship.** This study performs the description of self-incomes, which mainly decides about commune's economical potential. Proportional share of self-incomes has big spatial differences from 19% up to 80% of budget incomes (fig. 1). Still bigger variation shows its level between 398 PLN and 3070 PLN per capita (fig. 2). The differences depend mainly on council unit type – the lowest indexes belong usually to rural communes and the highest ones have urban communes on district laws (tab.1). Diversity in particular types of communes is a result of geographical environment terms, spatial location and the progress of social and economical processes, which create the group of local development factors together.

**Słowa kluczowe:** budżet, dochody własne

### Zarys treści

W opracowaniu przedstawiono charakterystykę dochodów własnych, które głównie decydują o potencjale ekonomicznym gmin. Procentowy udział dochodów własnych charakteryzuje duże zróżnicowanie przestrzenne od 19% do 80% wpływów budżetowych (rys. 1). Jeszcze większą zmienność wykazuje ich poziom w granicach od 398 zł do 3070 zł na jednego mieszkańca gminy (rys. 2). Różnice zależą głównie od typu jednostki samorządowej – najniższe wskaźniki charakteryzują zazwyczaj gminy wiejskie, a najwyższe gminy miejskie na prawach powiatów (tab. 1). Zróżnicowanie w poszczególnych typach gmin jest wynikiem warunków środowiska geograficznego, położenia i przebiegu procesów społeczno-gospodarczych, które razem tworzą zespół lokalnych warunków rozwojowych.

### WPROWADZENIE

Ważnym elementem transformacji ustrojowej po roku 1989 było przywrócenie samorządu terytorialnego jako lokalnej władzy. Zgodnie z ustawą o samorządzie terytorialnym, władze lokalne prowadzą samodzielną gospodarkę finansową na podstawie budżetu uchwalanego przez Radę Gminy na okres jednego roku. Bu-

dżet gminy określa priorytety władz lokalnych i jest niezależny od budżetów państwa oraz innych jednostek samorządowych (powiat, województwo). Wpływy budżetowe obejmują trzy główne pozycje: dochody własne, subwencje i dotacje. Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są dochody własne w budżetach gmin województwa śląskiego, które obejmuje 167 podstawowych jednostek samorządowych (gmin), w tym: 96 wiejskich, 22 miejsko-wiejskich, 30 miejskich oraz 19 miast na prawach powiatu. Te ostatnie wykonują zadania powiatu i dlatego uzyskują dochody ze źródeł przekazanych gminom i powiatom. Z drugiej strony ich ustroj, działanie organów oraz zasady nadzoru są właściwe dla samorządów gminnych. Praca zawiera wyniki badań nad wielkością dochodów w poszczególnych typach gmin.

Celem opracowania jest analiza przestrzennego zróżnicowania udziału dochodów własnych w budżetach i ich poziomu na jednego mieszkańca w różnych typach gmin. W badaniach wykorzystano informacje statystyczne Banku Danych Regionalnych ([www.stat.gov.pl/katow](http://www.stat.gov.pl/katow)). W celu ograniczenia wpływu nadzwyczajnych, jednorazowych wpływów w niektórych latach, do analizy wybrano średnie roczne dochody uzyskiwane przez poszczególne gminy w latach 2006–2008. W okresie tym nie było istotnych zmian w przepisach dotyczących finansów gmin, a róż-

nice są wynikiem zmian stawek podatków i opłat lokalnych, wprowadzanych w poszczególnych gminach oraz stosunkowo niskiego poziomu inflacji. W postępowaniu badawczym zastosowano wskaźniki traktowane jako mierniki zjawisk społeczno-gospodarczych i finansowych. Na tym tle starano się określić prawidłowości istniejące między strukturą społeczno-gospodarczą, a poziomem uzyskiwanych własnych wpływów budżetowych oraz wskazać na niektóre czynniki oddziałujące na istniejące zróżnicowanie przestrzenne.

## BUDŻET GMINY

W Polsce obowiązuje mieszany model finansowania samorządu terytorialnego, który z jednej strony polega na przypisaniu samorządom dochodów lokalnych, a z drugiej – na wspomaganiu finansowym gmin dotacjami, subwencjami lub innymi formami zasilania. Dlatego wśród wpływów budżetowych najogólniej wyróżnia się dochody własne i zewnętrzne. Dochody zewnętrzne obejmują głównie subwencję ogólną oraz dotacje celowe na zadania własne i zlecone gminie. Ponadto jednostki samorządowe mogą pozyskiwać środki z różnych programów i funduszy głównie z Unii Europejskiej.

Konieczność wspomagania dochodów budżetowych władz lokalnych wynika z różnic w warunkach naturalnych, jakimi dysponują gminy, położenia geograficznego, ze sposobów zagospodarowania terenu, jak i z różnego stopnia wyposażenia gmin w elementy infrastruktury technicznej ekonomicznej i społecznej, a przede wszystkim posiadanego potencjału w zakresie produkcji i świadczenia usług (BROL, 2005; STASZEWSKA, 2005; DUŚ, 2009). Dotacje i subwencje są instrumentem oddziaływania na lokalnie zróżnicowane warunki rozwoju. Taki dodatkowy sposób wspomagania ma m. in. zapobiegać zbytnej nierównomierności wpływów, wynikających z potencjału społeczno-gospodarczego gmin i odmiennych możliwości gmin

w pozyskiwaniu dochodów własnych. Istniejące dysproporcje rozwojowe mogłyby uniemożliwić wykonanie nałożonych na samorządy zadań. Dotowanie ma również na celu wspomaganie znaczących przedsięwzięć w zakresie rozwoju infrastruktury, których samorządy nie byłyby w stanie samodzielnie realizować.

Subwencjonowanie, a zwłaszcza dotowanie, ogranicza do pewnego stopnia samodzielność gmin, gdyż środki zewnętrzne mają bardziej sztywne przeznaczenie i są traktowane jako wydatki stałe, związane z utrzymaniem stanu majątkowego, bieżącym administrowaniem i funkcjonowaniem życia na terenie gminy. Z drugiej strony te formy wspomagania poprawiają sytuację gmin o niskich dochodach własnych, do których relatywnie częściej kierowane są większe środki.

Złożona konstrukcja przydzielania dla poszczególnych gmin subwencji o charakterze wyrównawczym sprawia, że na skutek uchwalenia niższych stawek przez Radę Gminy – i tym samym zmniejszenia wpływów z podatków i opłat lokalnych – relatywnie obniża się jej wielkość. Podstawowa część subwencji tzw. oświatowej zależy od zadań gmin w zakresie edukacji, które określa liczba uczniów oraz kwalifikacje nauczycieli. Zależy ona także od liczby ludności i jest relatywnie wyższa w gminach o większej liczbie ludności, gdyż z reguły wyższe są koszty świadczenia w nich usług komunalnych. Mniejszy udział w budżetach mają dotacje, których wydatkowanie, w odróżnieniu od subwencji, ma charakter celowy. Część środków jest zazwyczaj przeznaczana na dofinansowanie zadań własnych, a inna na zadania, które zostały przekazane do realizacji samorządom przez administrację rządową (PATRZALEK, 1995; JASTRZĘBSKA, 2000). Wynikiem przekazywanych przez państwo środków w postaci subwencji i dotacji jest znaczne zniwelowanie dysproporcji w układzie podmiotowym i przestrzennym dochodów budżetowych (tab. 1).

Tabela 1. Struktura i poziom dochodów budżetowych na jednego mieszkańca według typów gmin  
Table 1. Structure and level of budget incomes per capita according to commune's types

Typ gminy	Własne	Dotacje	Subwencje	Razem	Własne	Dotacje	Subwencje	Razem
	%				złotych			
Wiejskie	48,3	14,6	37,1	100,0	1061	299	758	2118
Miejsko-wiejskie	51,3	15,4	33,3	100,0	983	293	634	1910
Miejskie	70,5	11,9	17,6	100,0	1569	263	374	2206
Miasta na prawach powiatu	63,6	11,9	24,5	100,0	1848	338	702	2888
Razem	54,1	13,9	32,0	100,0	1228	298	675	2201

Zródło: Obliczenia własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS

## DOCHODY WŁASNE

Dochody własne są różnie definiowane, przy czym najogólniej określa się je jako te wpływy budżetowe, które trwale są związane z dochodami władz lokalnych oraz oddane do ich dyspozycji w całości i bezterminowo (GORZYM-WILKOWSKI W. i in., 1999). Regulacje

prawne w zakresie finansów publicznych gwarantowały jednostkom samorządu terytorialnego udziały w dochodach publicznych w zależności od zadań, jakie realizowały w poszczególnych fazach transformacji ustrojowej i gospodarczej. W okresie kształtowania zasad samorządu terytorialnego udział dochodów własnych był zróżnicowany, co wynikało z licznych zmian ustawo-

wych zasad finansowania gmin, różnych sposobów naliczania poszczególnych składników budżetu, rozszerzania zakresu zadań własnych samorządu terytorialnego oraz zmieniającego się poziomu inflacji (RUŚKOWSKI, 1994; SWIANIEWICZ, 1999; MOTEK, 2006; HELLER, 2008). W ostatnich latach postępowała względna ustawowa stabilizacja w zakresie dochodów i wydatków budżetowych.

Wielkość i udział dochodów własnych w budżecie wskazują na potencjał ekonomiczny gminy, który określa perspektywę rozwoju lokalnego. Poziom dochód jest uwarunkowany zespołem różnorodnych czynników, wśród których na uwagę zasługują umiejętność zarządzania gminą, aktywność jej mieszkańców oraz zespół czynników, określanych mianem lokalnych warunków gospodarowania. Niski udział dochodów własnych ogranicza zakres funkcjonowania samorządu terytorialnego, gdyż zdany jest on w znacznym stopniu na redystrybucję dochodów z budżetu państwa. J. HELLER (2008) formułuje tezę, że na obszarach wiejskich dochody własne są zróżnicowane zgodnie z etapami rozwoju regionów, natomiast dochody, których źródłem są dotacje i subwencje, służą jedynie zmniejszaniu dysproporcji regionalnych.

Dochody przynależne gminie, nazywane najczęściej podatkami i opłatami lokalnymi, obejmują wiele tytułów, które w literaturze przedmiotu są różnie klasyfikowane (RUŚKOWSKI, 1994; GORZYM-WILKOWSKI W. i in., 1999; MOTEK, 2006). W niniejszej pracy do celów analitycznych przyjęto podział dochodów własnych na cztery podstawowe grupy:

- dochody z podatków stanowiące 34,1% w strukturze dochodów własnych, są dla 21% gmin głównym źródłem wpływów budżetowych,
- udziały w podatkach budżetu państwa od osób fizycznych (PIT) i prawnych (CIT) z udziałem 45,2% w strukturze są silnie skorelowane z liczbą ludności i udziałem aktywnych zawodowo; stanowią główne źródło dochodów dla 77% gmin,
- dochody z posiadanego majątku i świadczonych usług stanowią 10,7% dochodów własnych, przy czym 24% jednostek samorządowych, w większości miast lub zurbanizowanych gmin wiejskich dysponujących znacznym majątkiem komunalnym, przekracza tę wartość o 50%,
- pozostałe opłaty lokalne stanowią 9,7% w strukturze i mają większe znaczenie w przypadku 22% gmin; szczególną rolę odgrywa opłata eksploatacyjna związana z wydobywaniem surowców mineralnych, która stanowi główne źródło dochodów trzech gmin, a innym przysparza ponad 15% dochodów własnych; z opłaty klimatycznej korzystają niektóre miejscowości turystyczne, a z targowej – gminy nadgraniczne.

Bezwzględna wielkość dochodów wpływa na różnicowanie możliwości realnego oddziaływania na rozwój gmin. W latach 2006–2008 średnia wielkość dochodów własnych w gminach zawierała się w bardzo szerokim zakresie: od 1,4 mln zł (Koszarawa) do 788,7 mln zł (Katowice). Z ogólnej liczby 167 gmin

najwięcej (35%) uzyskuje mniej niż 10 mln zł, w tym dosyć liczna grupa (14%) poniżej 5 mln złotych. Podobna liczebnie grupa (34%) osiąga dochody własne w wysokości 10–20 mln zł, a pozostałe 31% – ponad 20 mln zł, w tym więcej niż 100 mln zł uzyskało 18 jednostek, co stanowiło 11% ogólnej liczby gmin.

Wielkość własnych dochodów budżetowych zależy głównie od potencjału ludnościowego. Największe wpływy uzyskują miasta na prawach powiatu, wśród których wyróżniają się Katowice, pełniące funkcje metropolitalne. W strukturze ich wpływów budżetowych podatek dochodowy od osób fizycznych i prawnych stanowi 55%, a 27% – dochody z podatków lokalnych, które są nierozzerwalnie związane z liczbą mieszkańców i przedsiębiorstw funkcjonujących na terenie miasta. Poza Gliwicami (456 mln zł) dochody własne Katowic są ponad 2-krotnie wyższe niż w innych dużych miastach regionu, wśród których kolejne miejsca zajmują: Sosnowiec – 369 mln zł, Częstochowa – 359 mln zł, Bielsko-Biała – 351 mln zł, Zabrze – 322 mln zł i Dąbrowa Górnicza – 305 mln złotych. Z kolei najniższe wpływy w tej grupie miast odnotowały Piekary Śląskie – 79 mln zł i Świętochłowice – 70 mln złotych.

W budżetach 30 gmin miejskich najwyższe dochody własne uzyskują miasta średniej wielkości, będące siedzibami powiatów ziemskich, a mianowicie: Będzin – 104 mln zł, Racibórz – 89 mln zł, Tarnowskie Góry – 85 mln zł, Mikołów – 81 mln zł i Zawiercie – 79 mln złotych. Wśród miast z najniższymi dochodami znajdują się małe, liczące poniżej 20 tys. mieszkańców, w tym: Wojkowice – 13 mln zł, Szczyrk – 11 mln zł, Poręba – 10 mln zł oraz Kalety – 6,4 mln złotych.

Za sprawą dobrze uprzemysłowionych miast w grupie 22 gmin miejsko-wiejskich najwyższe dochody własne osiągnęły: Pszczyna – 72 mln zł, Czechowice-Dziedzice – 64 mln zł i Czerwionka-Leszczyny – 47 mln zł, a wyraźnie już niższe: ośrodki pełniące funkcje centralne dla słabiej rozwiniętego zaplecza wiejskiego. Połowa z nich uzyskuje mniej niż 10 mln zł (Sośnicowice, Toszek, Ogrodzieniec, Woźniki, Krzepice, Koniecpol, Żarki, Pilica) z najniższymi wpływami w gminach Szczekociny – 6,3 mln zł i Krzanowice – 3,9 mln złotych.

W grupie 96 wiejskich jednostek samorządowych najwyższe dochody własne osiągnęły gminy górnicze, korzystające w dużym zakresie z opłaty eksploatacyjnej z tytułu wydobywania na ich terenie węgla kamiennego: Pawłowice – 34 mln zł, Gierałtowice – 33 mln zł, Świerklany – 20 mln zł, Suszec – 18 mln zł, Ornontowice – 17 mln zł oraz Markłowice i Chełm Śląski – po 16 mln zł. Ponadto są to gminy bardziej uprzemysłowione, o dużym zaludnieniu: Gorzyce – 20 mln zł, Jasienica – 19 mln zł, Zbrosławice – 16 mln zł, lub związane z działalnością uzdrowiskową: Goczałkowice – 16 mln złotych. Najniższe dochody własne w budżetach, nie przekraczające 3 mln zł, są charakterystyczne dla słabo zaludnionych terenów pe-

ryferyjnych. Największe ich zgrupowanie tworzą rolnicze gminy w północno-wschodniej (Irządze, Dąbrowa Zielona, Niegowa, Żarnowiec, Lelów) oraz w północno-zachodniej części regionu w powiecie kłobuckim, w których dochody są nieco wyższe, lecz nie przekraczają 5 mln złotych. Inne skupienie obejmuje gminy górskie.

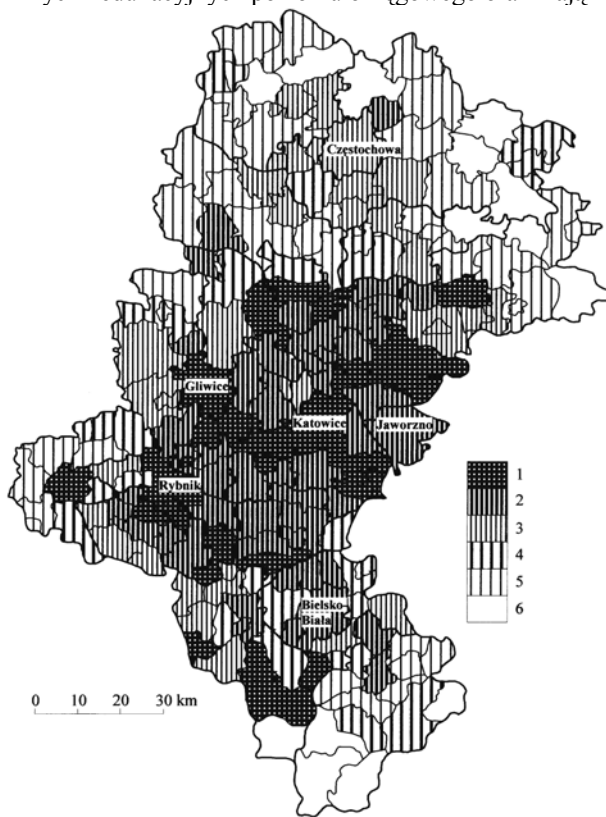
## POZIOM DOCHODÓW WŁASNYCH

Dochody własne stanowią średnio 54,1% w strukturze dochodów budżetowych, lecz wykazują różnice w zależności od typu gminy (tab. 1). W latach 2006–2008 najniższy odsetek – 48,3% – był w gminach wiejskich i niewiele wyższy – 51,3% – w miejsko-wiejskich. Relatywnie są to dość wysokie wskaźniki, gdyż w latach 2003–2006 w Polsce w gminach wiejskich udział ten wynosił 36% (HELLER, 2008). Obliczony dla wszystkich gmin współczynnik zmienności wynosi 27,6% i wskazuje na niezbyt dużą zmienność przestrzenną. Wyższą zmienność (45,6%) wykazują dochody własne na jednego mieszkańca, który to wskaźnik lepiej oddaje rzeczywisty potencjał i możliwości rozwojowe gmin. Średni ich poziom to 1228 zł, przy widocznych znacznych różnicach pomiędzy typami samorządów.

Wysoki udział dochodów własnych jest wspólną cechą wszystkich miast (rys. 1). Ponadto wszystkie miasta, zarówno na prawach powiatu jak i gminy miejskie, odznaczają się bardzo niskim (8,7%) współczynnikiem zmienności przestrzennej. W większości miast na prawach powiatów udziały mieszczą się w zakresie 60–70%, a powyżej 70% – w pięciu (z najwyższymi wartościami – po 73% – w Katowicach i w Dąbrowie Górniczej oraz po około 70% – w Gliwicach, Mysłowicach i Tychach). Gminy te osiągają również najwyższe wartości na jednego mieszkańca (Katowice – 2538 zł, Dąbrowa Górnicza – 2363 zł, Gliwice – 2346 zł). Najniższe wartości przyjmują w Częstochowie – 55% oraz – po 56% dochodów budżetowych – w Świętochłowicach i w Chorzowie i nieco ponad 60% – w Piekarach Śląskich i Bytomiu, co również znajduje odzwierciedlenie po przeliczeniu na 1 mieszkańca (Świętochłowice – 1270 zł, Piekary Śląskie – 1333 zł oraz Bytom i Częstochowa – po około 1500 zł).

W zdecydowanej większości (80%) gmin miejskich dochody własne stanowią ponad 70% wpływów budżetowych, a niewiele niższe w kilku innych. Najwyższe udziały notują: Mikołów – 79%, Miasteczko Śląskie – 78% oraz Łaziska Górne – 77%. Są to zazwyczaj ośrodki wyspecjalizowane o dominującej funkcji przemysłowej związanej z górnictwem węgla kamiennego i hutnictwem, a także z działalnością usługową (Ustroń – 75%, Wisła – 73%). Najwyższymi wartościami – po około 2 tys. zł na mieszkańca – odznacza się zarówno grupa miast z funkcją przemysłową (Miasteczko Śląskie, Łaziska Górne, Imielin, Bieruń), jak również wykształconą funkcją turystyczną (Szczyrk, Ustroń) lub bardziej zróżnicowanym układzie działal-

ności (Sławków, Mikołów). Średni poziom dochodów własnych na mieszkańca notują miasta pełniące funkcje administracji powiatowej oraz centrów kulturalnych i edukacyjnych poziomu okręgowego oraz mają-



Rys. 1. Procentowy udział dochodów własnych w budżetach gmin:

1 – powyżej 70, 2 – 60–70, 3 – 50–60, 4 – 40–50, 5 – 30–40, 6 – poniżej 30

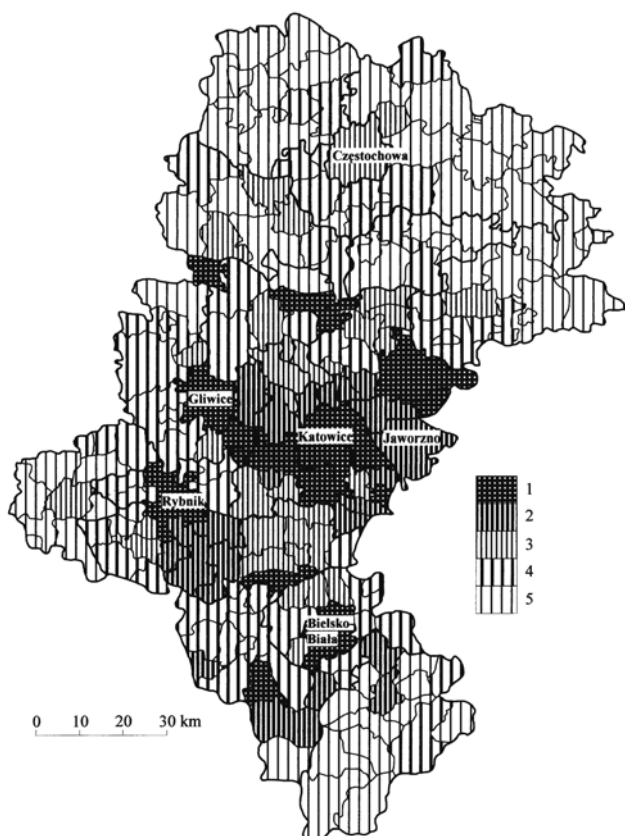
Fig. 1 Proportional share of self-incomes in commune's budgets:

1 – more then 70, 2 – 6 – 70, 3 – 50–60, 4 – 40–50, 5 – 30–40, 6 – less then 30

ce pozycję znaczących ośrodków gospodarczych, z większą liczbą ludności i działających firm (Cieszyn, Racibórz, Tarnowskie Góry, Wodzisław Śląski, Żywiec). Niższe wartości są znamienne dla miast o dominujących w przeszłości funkcjach przemysłowych, związanych z tradycyjnymi rodzajami wytwórczości w górnictwie (Pszów, Rydułtowy) lub przeżywających kryzys działach przemysłu maszynowego (Kalety, Myszków, Poręba). Mają one również najniższe udziały (Kalety – 49%, Myszków – 56%) własnych dochodów budżetowych. Gminy miejskie odznaczają się wyraźnie wyższym (24,8%) współczynnikiem zmienności dochodów na 1 mieszkańca miast, co świadczy o istnieniu znaczniejszych różnic w ich potencjale finansowym.

Mniej zróżnicowany poziom dochodów własnych i ich udział notują gminy miejsko-wiejskie, określa to 18,5% współczynnik zmienności, który w przeliczeniu na jednego mieszkańca (24,6%) jest niewiele wyższy. Przy średnim udziale 51,3% najwyższe wskaźniki – po około 70% – odnotowały gminy Czechowice-Dziedzice, Siewierz i Pszczyna, a dalsze trzy (Sko-

czów, Sośnicowice, Czerwonka-Leszczyny) – ponad 60% własnych wpływów budżetowych. Przemysłowy charakter ośrodków będących siedzibami tych gmin, pozwala uzyskiwać wpływy w wysokości 1400–1500 zł, w przeciwieństwie do miast z rolniczym otoczeniem – z najniższymi dochodami własnymi w granicach 740–750 zł na mieszkańca. Większość gmin tego typu (Koniecpol, Pilica, Szczekociny, Żarki) w północnej części województwa osiąga dochody własne stanowiące poniżej lub nieco powyżej 40%, podobnie jak i rolnicza gmina Krzanowice w powiecie raciborskim z najniższym odsetkiem 36% w strukturze wpływów budżetowych.



Rys. 2. Dochody własne gmin w złotych na jednego mieszkańca:

1 – powyżej 2000, 2 – 1600–2000, 3 – 1200–1600, 4 – 800–1200, 5 – poniżej 800

Fig. 2. Commune's self-incomes in PLN per capita:

1 – more then 2000, 2 – 1600–2000, 3 – 1200–1600, 4 – 800–1200, 5 – less then 800

Udział dochodów własnych jest najbardziej zróżnicowany w budżetach najliczniejszej grupy gmin wiejskich, w których odsetki obejmują znaczny zakres od 19% w gminie Niegowa w powiecie myszkowskim do 80% w gminie Gierałtowiec oraz ponad 75% (Chełm Śląski, Ornontowice) położonych na obrzeżach konurbacji katowickiej oraz Marklowice – w aglomeracji rybnickiej. Podobnie poziom w przeliczeniu na mieszkańca zawiera się w bardzo szerokich granicach od 398 zł w gminie Niegowa do ponad 3 tys. zł w tych samych gminach górniczych (Chełm Śląski, Gierałto-

wice, Ornontowice, Marklowice). Są to jednocześnie wskaźniki brzegowe w całym regionie. Spośród wszystkich typów, gminy wiejskie charakteryzuje najwyższy współczynnik zmienności przestrzennej, który wynosi 30,4% wobec jeszcze wyższego (52,8%) dla wskaźników na jednego mieszkańca. Wskazuje to na dużą rolę wielorakich czynników w kształtowaniu potencjału ekonomicznego wiejskich jednostek samorządowych.

Tylko 25% gmin wiejskich pozyskuje ponad 60% wpływów na własnym terenie, a głównym źródłem dochodów budżetowych dla 60% gmin są środki w postaci subwencji i dotacji. Dostatecznie liczna grupa (33%) gmin osiąga mniej niż 40%, w tym 9 – poniżej 30% własnych dochodów budżetowych. Ich funkcjonowanie jest uzależnione od transferu środków finansowych z budżetu państwa. Wśród 96 gmin wiejskich 38% uzyskuje ponad 1 tys. zł w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Dalsze 22% gmin osiąga 800–1000 zł, dostatecznie liczna grupa 33% jednostek samorządowych osiąga niski poziom dochodów własnych w granicach 600–800 zł, a pozostałe 7% uzyskuje mniej niż 600 zł na jednego mieszkańca.

Przestrzenne rozmieszczenie wielkości wskaźnika dochodów własnych na mieszkańca tworzy układ koncentryczny z widoczną stratyfikacją przestrzenną i wyraźnie zaznaczonymi strefami w poszczególnych częściach regionu (rys. 2). Strefę o najwyższym poziomie dochodów w centralnej części regionu tworzą miasta konurbacji katowickiej i rybnickiej oraz Bielsko-Biala wraz z bezpośrednio przylegającymi do nich mniejszymi miastami i gminami wiejskimi. Wszystkie te jednostki czerpią wyższe dochody z istniejącego zainwestowania terenu, którego pochodną są zazwyczaj wysokie podatki od nieruchomości. Wokół strefy centralnej są położone gminy powiązane z zespołami miejskimi konurbacji katowickiej i aglomeracji rybnickiej oraz bardziej zaawansowanymi procesami rozwoju gospodarczego. Strefę zewnętrzną tworzy liczna grupa jednostek samorządowych, złożona z gmin wiejskich i miejsko-wiejskich o wyraźnie ograniczonych możliwościach w zakresie generowania dochodów własnych. Obszary o najniższych dochodach własnych – poniżej 800 zł na 1 mieszkańca – tworzą trzy skupienia, obejmujące większość gmin w północnej części regionu oraz w okolicach Raciborza i Żywca, często ze znacznym udziałem działalności rolniczej.

## ZAKOŃCZENIE

Badanie mechanizmów finansowych w jednostkach samorządowych może być pomocne w analizie procesów przemian społeczno-ekonomicznych (SITEK, 2008). Dochody własne są tym składnikiem działalności ekonomicznej gmin, który utrzuca i rozwija zakres samorządności terytorialnej, gdyż inne pozycje budżetowe posiadają zazwyczaj pewien zakres ograniczeń w ich wydatkowaniu. Udział dochodów własnych w budże-

tach wykazuje silny związek korelacyjny  $r_{yx} = 0,86$  ze wskaźnikiem poziomu dochodów własnych na 1 mieszkańca, co odzwierciedla istniejące w regionie śląskim możliwości rozwojowe gmin. Główne zadania gmin są związane z funkcjonowaniem administracji oraz utrzymaniem urządzeń i instytucji gospodarki komunalnej, edukacji, pomocy społecznej i życia społeczno-kulturalnego, które służą zaspokojeniu zbiorowych potrzeb mieszkańców. Dysproporcje w skali i w efektach ich oddziaływania uwarunkowań wewnętrznych sprawiają, że tempo rozwoju społeczno-gospodarczego jest zróżnicowane.

## LITERATURA

- Brol M., 2005: Zależności między lokalizacją gminy a poziomem dochodów własnych w miastach województwa dolnośląskiego. *Biuletyn KPZK PAN*, 220: 93–102.
- Duś E., 2009: Uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich w świetle dochodów budżetowych. *Studia obszarów wiejskich*, 17: 47–57.
- Gorzym-Wilkowski W., Miszczuk A., Miszczuk M., Żuk K., 1999: *Zarys ekonomiki gminy*. Norbertinum, Lublin.
- Heller J., 2008: Dochody budżetowe samorządów gmin wiejskich w ujęciu regionalnym. *Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnych i Agrobiznesu, Roczniki Naukowe*, 10, 2: 74–79.
- Jastrzębska M., 2000: Podstawy polityki finansowej jednostek samorządu terytorialnego. *Samorząd Terytorialny*, 7–8: 22–35.
- Motek P., 2006: *Gospodarka finansowa samorządu terytorialnego w województwie wielkopolskim*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Patrzalek L., 1995: Cele polityki podatkowej gminy. *Samorząd Terytorialny*, 12: 47–51.
- Ruśkowski E., 1994: Przemiany finansów samorządu terytorialnego w Polsce na tle krajów zachodnich. *Samorząd Terytorialny*, 4: 3–8.
- Sitek S., 2008: Poziom dochodów mieszkańców i gmin powiatu cieszyńskiego w świetle mechanizmów fiskalnych. *Geographia, Studia et Dissertationes*, 30: 105–118.
- Staszewska S., 2005: Zasoby lokalne jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego małych miast (przykład polskich zachodnich miast przygranicznych). *Biuletyn KPZK PAN*, 220: 65–78.
- Swianiewicz P., 1999: Sytuacja finansowa jednostek samorządu terytorialnego u progu reformy. *Samorząd Terytorialny*, 12: 23–35.
- <http://www.stat.gov.pl/katow> – Bank Danych Regionalnych GUS.